

TRÒ CHƠI “GIẢ GIỚI TÍNH” TRONG TRUYỆN THƠ “ÚT LÓT - HỒ LIÊU”

Đặng Thế Anh¹, Nguyễn Thị Hoàn², Triệu Minh Thủy³

^{1,2,3} Trường Cao đẳng sư phạm Lạng Sơn

¹anhdangls@gmail.com

Ngày nhận bài: 06/11/2015; Ngày duyệt đăng: 23/03/2016

TÓM TẮT

Truyện thơ Út Lót - Hồ Liêu là một câu chuyện tình đầy cảm động của người Mường. Một điểm rất đáng lưu ý là việc “Út Lót giả trai”. Bài viết này lựa chọn lý thuyết trò chơi để nghiên cứu hành động giả giới tính trong truyện thơ này.

Trò chơi giả giới tính trong truyện “Út Lót - Hồ Liêu” như một lăng kính phản chiếu sinh động hình ảnh con người và thế giới xung quanh - xin tạm gọi “lăng kính trò chơi” và xét đến cùng là để kiến tạo “cái mới”. Bởi lẽ đó, trò chơi có ý nghĩa như những thực nghiệm kiến giải tâm hồn của con người - cụ thể là biểu hiện phản ứng và nhu cầu giải tỏa “ấn ức”.

Từ khóa: trò chơi, lý thuyết trò chơi, giả giới tính, truyện thơ, Út Lót - Hồ Liêu.

ABSTRACT

“Sex disguising” game in “Ut Lot - Ho Lieu” narrative poetry

“Ut Lot - Ho Lieu” narrative poetry is one of the moving love stories of the Muong. One remarkable thing in this touching story is the boy-disguising of the main character. Sex disguising is studied in the case of “Ut Lot - Ho Lieu” from the theories of game.

“Sex disguising” game in “Ut Lot - Ho Lieu” narrative poetry is a prism vividly reflected man and the world surrounding, temporarily named “game prism” and after all “the new” is created. Since then, the game has significance as the experimental interpretations of the human soul - namely expressing response and releasing “secret sorrow” needs.

Keywords: game, game theory, sex disguise, narrative poetry, “Ut Lot - Ho Lieu”.

Cùng với thời gian, con người phát triển, đời sống cũng phát triển theo và con người bắt đầu có nhu cầu giải trí, nói đúng hơn là giải tỏa những ẩn ức trong đời sống của mình. Họ đã hướng sự chú ý và quan sát của mình ra phạm vi rộng lớn hơn, ứng dụng nhiều hình thức của cái này vào cái kia, nhằm sáng tạo ra cái mới. Trò chơi và lý thuyết trò chơi là một trong những sản phẩm của sự phát triển ấy, là một hoạt động mang tính xã hội rõ rệt. Thông qua trò chơi, con người tạo ra một thế giới khác thực tại - thế giới thứ hai. Trong thế giới này, họ hóa thân vốn như đang tồn tại ở thế giới thực tại. Tất cả mọi hoạt động: ăn, uống, đi, đứng, nói năng, ngủ nghỉ... đều diễn ra nhưng quan trọng là đằng sau trò chơi, đằng sau

thế giới thứ hai, con người giải tỏa được những ẩn ức cho cá nhân hoặc cho cả một cộng đồng. Từ những cái đơn giản, như chúng ta vẫn gọi ngày nay là “stress” cho đến cái phức tạp như sự bất bình đẳng, sự phân chia đẳng cấp...

Hiện nay, số lượng bài viết, bài dịch về lý thuyết trò chơi cũng như những kết quả ứng dụng lý thuyết này vào nghiên cứu văn học khá nhiều và đã tỏ rõ tính khả dụng của nó. Vì thế, bài viết không đặt ra vấn đề giới thuyết lại lý thuyết trò chơi mà tập trung vào khai thác một trường hợp cụ thể - truyện thơ Mường.

Lần tìm trong kho tàng truyện thơ Mường, chúng tôi bắt gặp một câu chuyện tình đầy cảm động về nàng Út Lót với chàng Hồ Liêu. Nội

dung tác phẩm mang chở nhiều điều lý thú, một trong số ấy có việc “Út Lót giả trai”. Xoay quanh hiện tượng này nảy sinh rất nhiều câu hỏi: Tại sao Út Lót lại giả làm trai? Việc đó được làm thế nào? Út Lót có thành công không?... Liệu đây chỉ là một trò chơi của Út Lót không hay còn ẩn chứa điều gì khác nữa?... Để trả lời các câu hỏi trên, bài viết sẽ tiếp cận truyện thơ “Út Lót - Hồ Liêu” từ lý thuyết trò chơi.

1. Giả giới tính và trò chơi giả giới tính

Theo Hoàng Khê, 2002. giới tính là “nhiều đặc điểm chung phân biệt nam với nữ, giống đực với giống cái”. Như thế, “đổi giới tính” là sự thay đổi hẳn về giới tính tự nhiên, có thể từ giống đực sang giống cái hoặc ngược lại. Muốn vậy, cần phải nhờ tới sự can thiệp của y học hiện đại. Vấn đề văn học mà chúng tôi đang bàn tới: do một điều kiện nào đó mà nhân vật mang giới tính này nhưng lại phải hoặc muốn khoác vẻ bề ngoài của giới tính trái ngược với nó - gọi là hiện tượng “giả giới tính” - cụ thể là trường hợp gái giả trai.

Xin nói thêm, ở văn học dân gian, hiện tượng này cũng được xem như một kiểu nhân vật, một motype khá quen thuộc và phổ biến trong thể loại truyện cổ tích, được gọi là motype “đội lốt - cởi lốt” với sự xuất hiện của “kiểu nhân vật giả mạo”. Ví dụ: motype “người đội lốt cóc”, “người đội lốt quả thị” trong nhiều truyện cổ tích khác nhau, motype “quả bầu” hoặc “cục thị”, “bọc trứng” sinh ra người trong thân thoại của nhiều dân tộc. Nhưng trường hợp này mang nội dung “giới tính”.

Khái niệm “giả giới tính” là chỉ một hiện tượng trong văn học (nói riêng) mà ở đó nhân vật mang giới tính này lại khoác vẻ bề ngoài của giới tính trái ngược hoàn toàn. Tuy nhiên, nhất thiết nhân vật phải có “ấn ức” và có nhu cầu phản ứng, giải tỏa thì mới xuất hiện hiện tượng “giả giới tính”.

Như thế, trò chơi giả giới tính là một khái niệm dùng để chỉ một hoạt động giả giới tính thực, mang tính xã hội nhằm giải tỏa ấn ức cho cá nhân hoặc cộng đồng thông qua việc hóa thân, nhập vai để “sống” trong một thế giới khác với thế giới thực tại.

2. Trò chơi “gái giả trai” trong “Út Lót - Hồ Liêu”

2.1. Luật chơi

Luật chơi giả giới tính bao gồm bốn nội dung chính:

Thứ nhất: Người tham gia phải đóng giả làm người có giới tính ngược lại với giới tính thực của bản thân.

Thứ hai: Người giả giới tính phải tuyệt đối trung thành với chính giới tính của bản thân, luôn ý thức được giới tính đích thực của mình. Mặc dù, trong trò chơi họ được xem là người mang giới tính như chính bộ trang phục của giới mà họ đang mặc. Trong trường hợp “lãng quên”, “đánh rơi” giới tính thật sẽ bị coi là phạm luật và phải chịu hình phạt.

Thứ ba: Người giả giới tính phải tuyệt đối giữ bí mật về thân phận của mình. Dù cố ý hay vô tình để lộ giới tính thật của mình đều bị coi là vi phạm luật chơi, trong trường hợp đó sẽ bị phạt.

Thứ tư: Người giả giới tính đã được xem như mang giới tính ấy nên không được có tình cảm đặc biệt, cụ thể là “yêu” người cùng giới (với giả thiết trong quá trình chơi có nảy sinh thứ tình cảm này). Nếu vi phạm luật chơi sẽ bị phạt.

2.2. Người tham gia chơi

2.2.1. Những biểu hiện từ “nhận thức” sang “hành động” của người tham gia chơi

Theo dõi các tình tiết, sự kiện gắn với Út Lót - người chơi, chúng ta nhận thấy ở nhân vật sự có vận động, phát triển từ “nhận thức” sang “hành động”. Cụ thể:

Đến phiên lang đạo Tu Liêng lên Kinh châu Vua, vì không có con trai để thay mặt mình “đi việc” nên ông rất lo lắng, buồn phiền. Lúc này, cô con gái thứ ba - Út Lót nói với cha:

Nhà họ có con trai

Họ lấy con trai đi nối dõi

Bố không có con trai

Bố lấy con gái nối đời.

Đó là sự phá cách về tư duy, suy nghĩ và là quan điểm đi ngược lại với truyền thống. Sự nhận thức ấy còn được nâng cao hơn qua lời quả quyết của nàng nói với hai cô chị:

Ta phải thay mặt bố mà đi phiên chợ

Thay mặt mẹ mà đi phiên châu

Với vẻ tự tin, bản lĩnh, Út Lót đã thấy được trách nhiệm cuộc sống của mình đối với bản thân, với cha mẹ và với cộng đồng. Bắt đầu từ đây, từ chỗ là “nhân vật nhận thức” Út Lót chuyển dần sang “nhân vật hành động”.

Út Lót thể hiện sự láu lỉnh, khôn ngoan, khéo léo, ứng biến giỏi của mình trong cuộc thi “ăn mơ ngâm giấy” do cha mình đặt ra. Tờ giấy trong miệng người chị cả ướt hết, giấy trong miệng người thứ hai thì ướt một nửa. Riêng tờ giấy của Út Lót vẫn còn nguyên do nàng không ngâm trong miệng mà giấu vào nách. Đây chính là “phép thử” mà đạo Tu Liêng đặt ra để chọn người đi thay mình làm việc khó và Út Lót đã vượt qua kỳ “thi tuyển” đợt 1.

Thành công của người chơi cho thấy, lúc này hành động không còn là bình thường mà đã trở thành hành động của niềm yêu thương, của lòng hiếu thuận và trách nhiệm của một cá nhân trước cộng đồng, trước cuộc đời.

Sự quyết tâm còn được nàng thể hiện qua việc chăm chỉ luyện tập cách đi lại, nói năng... cho thật giống với một người nam giới khi đóng giả. Đây là lần vượt qua thứ 2 để tỏ ra đảm bảo và chứng minh cho khả năng hoàn thành “vai chơi”.

Có lẽ hay hơn cả vẫn là nhận thức và hành động trong tình cảm. Trước lúc lên Kinh, Út Lót thưa với cha mẹ rằng:

*Việc xây dựng nhà cửa, bố cho con chọn lấy
Bố mẹ ở nhà*

*Xin đừng nhận bổng cau nhà người khéo
trái*

Xin đừng nghe mối lái nhà họ khéo lời

Đi đường xa rồi con kén chọn

Nơi đẹp sông còn mong lành nón

Nơi tốt nón còn chọn lành quai

Về ngày mai, vừa lòng bố mẹ

Nàng mạnh dạn nói ra những điều đi ngược lại truyền thống đó là sự thay mặt giới nữ đòi quyền tự quyết trong việc hôn nhân. Lời lẽ ấy cho thấy nàng vừa có sự nhận thức sâu sắc vừa có hành động thấu tình đạt lý, khẳng định quyền bình đẳng giới, quyền được hạnh phúc trong tình yêu tự chọn. Và đỉnh cao hành động của Út Lót chính là chọn và yêu Hồ Liêu.

Nhấn mạnh yếu tố nhân vật “nhận thức”

trong Út Lót là sự khẳng định sức mạnh lý trí của tư duy. Còn nhấn mạnh yếu tố nhân vật “hành động” lại là sự khẳng định sức mạnh tình cảm của con tim. Nói cách khác, đó chính là sự dung hòa giữa hai loại hành động, loại “hành động công dân” với loại “hành động riêng tư - cá nhân”. Ở Út Lót nhân vật “nhận thức” và nhân vật “hành động” có sự gắn bó hữu cơ với nhau tạo thành chính thể con người - nàng Út Lót, một hình tượng đẹp.

2.2.2. Những “được” và “mất” của người chơi - Út Lót

* *Cái được:*

Ở đây, cái “được” không phải là phần thưởng mà người chơi nhận được khi tuân thủ đúng luật chơi mà chỉ là việc người chơi đạt được mục đích khi trò chơi kết thúc.

- *Thứ nhất:* Xét từ góc độ giới - góc độ xã hội, thoả mãn khát vọng của bản thân chính là sự thoả mãn một phần phản ứng của phụ nữ với chế độ bất bình đẳng giữa nam giới và nữ giới trong xã hội.

Với Út Lót, nàng đã được đặt chân vào triều đình, được gặp Vua; được thay mặt cả tộc người họp bàn việc triều chính với các lang đạo, với Vua. Nàng muốn chứng tỏ rằng phụ nữ cũng đủ khả năng tham gia vào các hoạt động chính trị của cộng đồng, đất nước, muốn “ngâm” khẳng định vị trí, tầm vóc của nữ giới có thể sánh ngang với nam giới.

- *Thứ hai:* Thoả mãn khát vọng đi đây đi đó để mở rộng hiểu biết, nhận thức xã hội

Trong văn học dân gian đã từng có câu ca nói lên một cách mãnh liệt cái khát vọng khôn cùng này của “giới mày râu”:

Làm trai cho đáng nên trai

Phú Xuân cũng trái, Đồng Nai cũng từng

Thì đây, trong truyện thơ Mèo, người con gái dân tộc thiểu số này đã ngang nhiên nói to lên niềm khát vọng của giới mình, mong muốn “bứt” khỏi môi trường gia đình chật hẹp “khi vào khung cửi khi ra thêu thùa” để “tung” mình vào khung cảnh xã hội rộng lớn hơn. Bởi, xã hội xưa là nơi ngự trị của đạo đức, luân lý, lễ giáo phong kiến. Người phụ nữ phải chịu những cảnh ngộ khổ đau, vất vả, thậm chí là những oan trái, bất công, họ bị tổn thương, mất mát rất nhiều. Nhưng trong mọi

hoàn cảnh, người phụ nữ vẫn không thôi ước mơ về một cuộc sống tốt đẹp hơn. Vì vậy, phải đặt nhu cầu này vào bối cảnh lịch sử thời bấy giờ chúng ta mới thấy đây là một khát vọng mạnh mẽ của nữ giới mang ý nghĩa thời đại.

- *Thứ ba:* Thoả mãn khát vọng tình yêu.

Trước những lời nói quả quyết, đầy tự tin của nàng (đã dẫn ở trên), cha mẹ Út Lót không thể từ chối. Kết quả diễn ra như mong muốn. Và, thế là từ chỗ thoả mãn khát vọng thoát khỏi môi trường gia đình chật hẹp mà xã hội cũ dành cho nữ giới để dần thân vào môi trường xã hội rộng lớn vốn chỉ dành cho nam giới, Út Lót có dịp được thể nghiệm cái được gọi là tự do trong tình yêu - bước đầu tiên trong sự thoả mãn khát vọng tình yêu.

Trong chuyến đi xa này, Út Lót gặp gỡ Hồ Liêu. Nàng yêu và đã được yêu. Đây chính là biểu hiện thứ hai trong sự thoả mãn khát vọng tình yêu. Út Lót đã vướng vào sợi dây của tình ái. Nhưng “thần kỳ” ở chỗ cho tới lúc “chia tay”, nàng mới để lộ cho người tình mình biết thân phận thật của bản thân. Điều này giúp Út Lót được thể nghiệm cuộc sống một cách trực tiếp, được gần gũi, yêu thương bạn tình nhiều hơn. Như thế, tình ái không phải là động cơ của việc giả trai nhưng giả trai thực sự trở thành con đường dẫn Út Lót đến với tình ái.

Trên đường trở về quê, hai người dừng chân nghỉ bên đường và trèo cây hái quả. Nàng Út Lót thừa cơ đem vấy cùng khuyên/ Mặc vào nên cô nàng con gái và gọi Hồ Liêu ngoạn lại... Một bất ngờ quá đối với chàng lang đạo Mường Hồ Liêu! Không chỉ có thế, Út Lót còn cố vươn ra với quả ở cành cao và Dải khăn đào yếm gấm liền rơi/ Hở cả đôi vú bậm. Út Lót “chưa kịp” nâng dải yếm lên thì Hồ Liêu trông lại và phải thốt lên: Trời ơi, là vía! Có ai ngờ gặp tiên giữa bái. Liệu có thể coi đây bức tranh “nude” nửa kín nửa lộ thời trung đại? Trong Truyện Kiều, Nguyễn Du đã “sắp đặt” cho Thúc Sinh nhìn trộm nàng Kiều tấm để thấy “Rành rành sẵn đúc một toà thiên nhiên”. Dù táo bạo đến đâu thì Tố Như cũng chỉ dám mô tả vẻ đẹp thân thể của nàng Kiều một cách gián tiếp qua con mắt đầy dục tính của Thúc Sinh. Còn trong truyện thơ này, vẻ đẹp thân thể của “nàng Kiều - Mường” lại được hiện lên qua

lời kể trực tiếp của chính tác giả dân gian, trước sự ngỡ ngàng của chàng lang đạo trẻ tuổi - sự ngỡ ngàng này gợi dẫn chúng ta nghĩ đến những “ấn ức”...

* *Cái mắt:*

Việc Út Lót để lộ thân phận của mình và yêu Hồ Liêu cũng đồng nghĩa với việc nàng vi phạm điều 3 và 4 của luật chơi, cho nên, Út Lót phải chịu phạt. Cái “mắt” chính là hình phạt mà người tham gia chơi phải chấp nhận bởi Út Lót đã vi phạm luật chơi. Ở đây, sự mất mát của nhân vật lại nảy sinh ngay trong việc họ được thoả mãn cảm xúc tình yêu.

Người con gái trong ca dao Việt hơn một lần được bộc lộ tình yêu một cách mãnh liệt, thậm chí với những ngôn từ ít nhiều mang màu sắc nhục cảm như: *Áo xông hương của chàng vắt mắc/ Đêm em nằm em đắp lấy hơi*. Nhân vật gái giả trai trong truyện thơ Mường lại có một nỗi khổ vô cùng lớn. Đó là không được sống hết mình. Sống cạnh bạn trai có cảm tình nhưng nhân vật cứ phải “giữ gìn” do đang đóng một “vai” khác (điều này là một sự ràng buộc đối với nhân vật, bởi chệch “vai” mọi việc sẽ hỏng và có thể liên lụy đến người cha) là một việc vô cùng khó khăn. Dọc đường cùng Hồ Liêu lên Kinh châu Vua, Út Lót luôn tìm cách từ chối khéo léo những đề nghị của Hồ Liêu để không lộ thân phận của mình. Đó là biểu hiện tuân thủ luật chơi của Út Lót - người tham gia chơi.

- Khi nghỉ ngơi, nghe Hồ Liêu bàn ở chung một nhà, Út Lót vội nói:

*Không, không, anh à!
Binh nào cứ ở vào đạo ấy,
Ta ở hai nhà cho tiện trông nom.*

Tuy cố gắng quýt, vội vàng mà không thiếu khôn ngoan trong lời nói.

- Vào tới đất Kinh kỳ, Vua ban chung chỗ ở cho cả hai. Ban đêm đi ngủ:

*Nàng Út Lót múc bát nước trong,
Đặt ở giữa hai giường cho nó êm lạng,
Múc bát nước trắng*

*Đặt giữa hai chiếu cho nó yên lòng
Bảo rằng: Để ta phòng quân gian kẻ xấu*

Trên thực tế có rất nhiều thứ có thể làm ranh giới ngăn không để Hồ Liêu “vượt rào” nhưng Út

Lót lại chọn “bát nước”. Có lẽ, đây là cách mà Út Lót gìn giữ tình cảm của mình như một sự thử thách đối với cảm xúc cá nhân, nếu đánh đổ thì không thể lấy lại. Hành động này thể hiện sự thông minh, tinh tế, rất con gái nhưng không kém phần hóm hỉnh của Út Lót.

- Một lần trời nắng lâu, giếng cạn hết nước, hai người phải ra sông tắm. Út Lót nhanh nhàu “phân công”:

Ai tắm bên dưới, mặc dưới

Ai tắm bên trên, mặc trên

Chớ ngó lên mà trời đánh xuống

Để hiểu hơn chi tiết này, có lẽ chúng ta nên nhìn tạt sang một motype khá phổ biến trong truyện cổ dân gian của nhiều dân tộc: người con trai tắm khúc trên và tiểu tiện, người con gái tắm khúc dưới, về “tự nhiên” có mang. Út Lót để Hồ Liêu tắm ở bên dưới còn mình tắm bên trên là vì nỗi lo xa này chăng? Hơn thế, cô gái Mùng này còn “kéo” Trời vào sự sắp đặt của mình Chớ ngó lên mà trời đánh xuống - hoá ra ông Trời ở cao xa và oai thiêng lại có lần can dự vào một sự tình như thế này! Vậy mới biết muốn giả giới tính không phải việc dễ dàng.

Cái “khổ” được đẩy lên tới đỉnh điểm vào lúc nhân vật cởi bỏ “vai”. Tưởng chừng tình yêu sẽ trọn vẹn, nhân vật sẽ đi đến bến bờ hạnh phúc, nhưng đâu ngờ mối tình đẹp trở thành mối hận tình dang dở. Kết thúc bằng cái chết đầy bi kịch để khẳng định phẩm chất của Út Lót, để tìm được sự hội ngộ, đoàn viên ở một kiếp khác - một kết thúc đã thành công thức phổ biến trong sáng tác văn học dân gian thời trung đại.

Cùng với người tình Hồ Liêu, nàng Út Lót - hai con người thực tại, trần thế bằng xương bằng thịt chỉ thực sự sống trong quan hệ yêu đương, với tất cả sự dè dặt, tự hạn chế mình, trong thời gian “chín năm mười hai tháng” về châu Vua chốn Kinh kỳ. Thời gian đó chắc chắn không dài, lại càng ngắn ngủi so với khát vọng được gần gũi giữa những đôi lứa yêu nhau. Cái kết thúc nửa vời của một thân phận nữ nhi buộc phải “giả giới tính” như Út Lót một mặt phản ánh sự bế tắc của xã hội - xu thế muốn có sự bình đẳng giới đã nảy sinh mầm mống ngay trong tròng chế độ lang đạo thời trung đại, một mặt có giá trị như một bức thông điệp gửi thế

hệ trẻ thời sau hãy dần tiếp nữa lên, đấu tranh cho quyền tự do yêu đương giữa trai gái, đặc biệt cho giới nữ. Và chắc chắn, xã hội Mùng sẽ còn phải trải qua nhiều thay đổi căn bản nữa thì khát vọng bình đẳng giới mới thành hiện thực. Nỗ lực của những người con gái như Út Lót mới chỉ là khúc dạo đầu của một bản giao hưởng được viết bằng những âm thanh mạnh mẽ, quyết liệt.

2.3. Không gian và thời gian tổ chức trò chơi

Liên hệ chuỗi sự kiện và ngôn ngữ của người chơi - Út Lót, chúng ta có thể thấy không gian và thời gian sẽ được diễn ra theo các hành động như sau:

1 - Người chơi chuẩn bị tham gia chơi: thi ăn mơ, tập luyện...

2 - Người chơi đi vắng: lên kinh châu vua kẻ chợ...

3 - Người chơi ngăn cấm: dặn dò cha mẹ ở nhà không được nhận lễ cầu hôn của người.

4 - Người chơi dính líu: gặp gỡ Hồ Liêu.

5 - Người chơi đánh lừa: đánh lừa Hồ Liêu.

6 - Người chơi chống lại (đối phó): tìm mọi cách giữ bí mật của bản thân.

7 - Người chơi đánh dấu (để sau này nhận ra): thả quả dưa khi tắm.

8 - Người chơi trở về.

9 - Người chơi tiết lộ (cố tình): để lộ thân phận thật.

9a - Người chơi vi phạm luật chơi.

9b - Người chơi bị vạch mặt là nhân vật giả.

10 - Người chơi bị trừng phạt: cái chết.

Không gian và thời gian của trò chơi không nhất thiết là không gian, thời gian vật chất cụ thể. Tại trò giả giới tính và trong truyện thơ này ngay cả không gian, thời gian tâm hồn, ước mơ... của mỗi con người cũng có dáng dấp của không gian, thời gian trò chơi. Nói tóm lại, không gian, thời gian của trò chơi giả giới tính trong “Út Lót - Hồ Liêu” là một “mẫu gốc” quy chiếu toàn bộ hệ thống hình tượng không - thời gian trong tác phẩm. Nó có xu hướng mở rộng. Nó dỡ bỏ mọi giới hạn của không gian, thời gian vật chất và mọi rào cản của không gian, thời gian tinh thần. Đó là một

không - thời gian hướng về cái vô hạn, vô biên. Từ không gian, thời gian thuộc về sự nhận thức cho đến không gian, thời gian thuộc về hành động của Út Lót là mỗi bước tiến, giúp người đọc hình dung về một thế giới tự do, bình đẳng. Bởi lẽ đó, trò chơi đã kéo không - thời gian thực tại vận động về hướng miền chứa ẩn ức và nhu cầu giải tỏa của người chơi.

Không gian và thời gian trò chơi được mở ra từ những dòng đầu tiên của truyện, tương ứng là khi người chơi chuẩn bị xuất hiện. Rồi, không gian Út Lót xuất hiện, tiếp nối sau đó là các không gian, thời gian khác như gia đình, trên đường đi châu Vua, chốn Kinh kỳ, trở về,... cái chết và cho đến những dòng cuối cùng khép lại câu truyện, đóng lại không gian và thời gian “chín năm mười hai tháng” của trò chơi.

Vượt lên trên mọi giới hạn, ta sẽ thấy không gian, thời gian của trò giả giới tính là một không gian, thời gian có tính vũ trụ. Ở đây, không - thời gian không đóng khung trong biên giới của sự sống mà nó đã hòa nhập sự sống với cái chết, tạo nên một không - thời gian của cõi vô hạn. Sự sống và cái chết - hai mặt của một sự thống nhất lớn ấy nối tiếp nhau cùng đi tới tinh thần bình đẳng sâu sắc. Trong không gian và thời gian trò chơi này, tất cả đều bình đẳng như nhau. Sự sống chỉ như cái chết; Hồ Liêu, thậm chí cả ông Vua uy nghi, dù là mang giới tính của “giống đực” cũng chỉ như Út Lót một con người phụ nữ... Như vậy, ngoài một không gian, thời gian có xu hướng mở rộng, trò giả giới tính còn tồn tại một không gian, thời gian nữa. Đó là không gian, thời gian thứ hai mang trọng lực không gian, thời gian thực tại. Do trọng lực của nó quá mạnh, khao khát cũng như hành động bước đầu của Út Lót, Hồ Liêu chưa đủ sức bứt ra, nên nó cần thêm nhiều nhịp điệu nữa để hòa chung vào bản hợp xướng đang diễn ra giữa cuộc sống trong và ngoài tác phẩm.

2.4. Các trò chơi thành tố trong mối quan hệ với cấu trúc cốt truyện

Nhìn từ góc độ cấu trúc cốt truyện, ta sẽ thấy tác giả đã tạo ra một trường hành động cho nhân vật. Qua đó cho phép tác giả thể hiện và lý giải tính cách của nhân vật. Như thế, cái

đặt nên cốt truyện là hành động của nhân vật. Hành động có thể là sự biểu hiện của cảm xúc, ý nghĩa, ý định của con người vào các hành vi, hoạt động, lời nói... của nhân vật. Còn, nhìn từ góc độ lý thuyết trò chơi, ta lại thấy cả tác phẩm là một trò chơi lớn và cái gọi là trường hành động của nhân vật kia sẽ được phân chia và gọi tên thành các trò chơi thành tố - các trò chơi nhỏ, góp phần tạo nên trò chơi lớn.

Khảo sát truyện thơ “Út Lót - Hồ Liêu”, đối chiếu với các hành động của các nhân vật, chúng tôi thu được một số trò chơi thành phần và gọi tên như sau:

1- *Trò chơi tuyển chọn* - “*ăn mơ ngâm giấy*”: Đây là hình thức thi tuyển do đạo Tu Liêng đặt ra để thử tài các con và chọn ra người thay mình đi châu vua kẻ chợ.

“Tháng ba đã sang

Tháng nhá quả mơ vàng

Đạo Tu Liêng gọi ba con gái cô nàng đi ra ngâm giấy”

Trò chơi này do người cha đặt ra, cho nên ông đóng vai trò chủ động còn Út Lót và các cô chị gái chỉ là người tham gia chơi, đóng vai trò bị động ngang nhau. Nhưng cái hay và độc đáo ở chỗ, bằng trí thông minh, láu lỉnh của mình, Út Lót đã biến mình trở thành người chủ động, khiến bố và các chị gái phải tham gia vào một trò chơi tiếp theo, do mình giữ vai trò chủ động - trò chơi cải trang.

2- *Trò chơi cải trang*: Trước tình hình khó khăn của cha là không có con trai đi châu Vua, Út Lót đã quyết định cải trang để làm thử công việc mà người ta chỉ dành riêng cho nam giới. Việc này khiến bố nàng phải ngạc nhiên:

“Trông đi nhìn lại

Chỉ con gái út nhà ta là khôn

Con gái út nhà ta là ngoan

Đáng đi việc vua việc quan cho thay mặt bố”

Đặc biệt, trò chơi này được đi theo suốt trò chơi lớn - giả giới tính, chỉ đến khi Út Lót “cởi bỏ” thân phận giả mạo của mình trò chơi cải trang mới chính thức kết thúc. Hơn nữa, trò chơi cải trang phát huy tác dụng nhiều nhất vào lúc Út Lót gặp Hồ Liêu, gặp Vua... Vì thế, trò chơi thành tố này đóng vai trò “xương sống”

trong trò giả giới tính.

3- *Trò chơi đồng đội*: Trên đường lên Kinh, Út Lót gặp Hồ Liêu. Sau đó hai người cùng nhau lên châu Vua làm nhiệm vụ thay cha:

“Để quân hầu chung đoàn nối gót

Hai người cùng đi”

Ở đây, Út Lót đã tiếp tục “cuốn” thêm một người nữa tham gia vào trò chơi do mình đặt ra.

4- *Trò chơi thử ý và bói toán*: Khi đi tắm, Út Lót cố tình thả bưởi (đã gọt hình lên vỏ) cho trôi xuống chỗ Hồ Liêu. Hồ Liêu lấy về và đem đi tìm người đoán thử. Sau khi nghe thầy bói đoán, Hồ Liêu để dạ dò thêm và chuẩn bị bày ra một trò chơi - đó là trò giả mất đồ.

5- *Trò chơi giả mất đồ*: Hồ Liêu giả mất đồ để thử lòng Út Lót và củng cố thêm phán đoán của mình về thân phận thật của Út Lót.

“Dậy, dậy! Bay ơi có trộm

Chẳng mất cái áo mới nhuộm

Cũng mất cái cuộn lụa vàng

Cun nào còn có tính gian

Lang nào còn có tính xấu”

6- *Trò chơi ngăn cấm*: Suốt thời gian ăn ở chung phòng với Hồ Liêu nhưng Út Lót vẫn không để cho bạn cùng phòng biết thân phận nữ nhi của mình. Hành động đặt bát nước ở giữa làm vạch ngăn cách khi hai người ngủ thể hiện sự thông minh, láu lỉnh của một cô gái trẻ.

7- *Trò chơi truyền tin*: Sau khi để lộ mình là gái, Út Lót và Hồ Liêu hẹn ước, rồi chia tay nhau trở về quê. Không ngờ ở nhà cha mẹ Hồ Liêu đã cưới vợ cho chàng. Hồ Liêu tìm mọi cách cưỡng lại nhưng không nổi và lâm bệnh nặng. Trong thời gian này, nhờ con vật truyền tin là chim chèo pheo, Út Lót - Hồ Liêu biết được thông tin về nhau:

Lần truyền tin 1:

“Đạo Hồ Liêu ốm lắm

Nàng Hồ Liêu đến thăm ngài cùng”

Lần truyền tin 2:

“Tay chị còn bận tước võ

còn dở tước chàm

Tay lắm chân nhàm, chị không thể đến...”

Lần truyền tin 3:

“Đạo Hồ Liêu bây giờ ốm lắm

Nàng Hồ Liêu đến thăm ngài cùng”

Lần truyền tin 4:

“Nàng Út Lót bận may áo đẹp

Bận kéo áo chùng

Ai chẳng muốn làm cửa nhà chung

Gỡ chưa xong thì chết”

8- *Trò chơi cưới giả*: Út Lót chiều theo ý cha mẹ nhận lấy một người của đạo Cun Cun - nhà ở về hướng mộ của Hồ Liêu. Nhưng vào ngày cưới Út Lót xin ghé thăm mộ người yêu lần cuối, nghe thấy bạn tình cất tiếng gọi, Hồ Liêu liền chống cửa mộ đón Út Lót vào để được gần nhau mãi mãi.

Hệ thống trò chơi thành tố tuyệt nhiên phải giữ nguyên vị trí, không thể thay đổi trật tự của một hay bất cứ trò nào. Bởi hệ thống này gắn liền với cấu trúc cốt truyện, bám sát với hành động của nhân vật. Hơn nữa, vai trò của mỗi trò chơi thành tố lại khác nhau, duy chỉ có trò chơi cải trang là theo suốt trò chơi lớn và vì thế, trò cải trang được coi là đặc trưng bản chất của trò giả giới tính.

3. Một số lý giải bước đầu về trò chơi “giả giới tính”

3.1. Cơ sở xã hội - lịch sử của sự nảy sinh hiện tượng “giả giới tính”

Việc xuất hiện đề tài là “con đẻ” của một tình trạng xã hội nhất định - chế độ phụ quyền đã được xác lập và rất vững vàng. Đặc biệt dựa trên nền tảng Nho Giáo - người đàn ông được đề cao, người phụ nữ bị coi khinh, thậm chí bị “loại” ra khỏi sinh hoạt chính trị - xã hội của cộng đồng từ cấp làng, xã cho đến Trung ương.

Thực tế xã hội cho thấy, chỉ nam giới mới được đi học và đương nhiên chỉ có giới này mới được tham chính. Hẹp hơn là trong phạm vi gia đình, người đàn ông giữ vai trò “thống soái” cực kỳ quan trọng. Vì thế, tồn tại rất nhiều quan niệm: “Nhất nam viết hữu, thập nữ viết vô” (Một con trai cũng là có con, mười con gái cũng là không con), hay “Nữ nhân ngoại tộc” (Người con gái là người ngoài dòng tộc)... Những câu nói này đã trở thành câu cửa miệng người đời như thế, xét về phương diện giới tính, chứng tỏ chế độ tông tộc thời trung đại, ở những xã hội phụ quyền kiểu Nho giáo, quan niệm rằng chỉ người đàn ông mới đóng vai trò quyết định trong việc “truyền giống”.

Ngay trong những câu mở đầu truyện thơ Mường “Út Lót - Hồ Liêu”, người đọc cũng đã thấy nổi lên vấn đề này:

... Ông Tu Liêng nằm bên cửa sổ,
Nghe tiếng khóc trẻ nhỏ lọt lòng,
Sầm sầm bước tới gian trong
Chìa tay ra liền hỏi:

- “Con trai hay là con gái?
Trai ta nuôi nổi đời,
Gái chẳng nuôi làm chi”.

Như vậy, sự nảy sinh đề tài là sự phản ánh, bằng hình thức nghệ thuật, thái độ phản ứng của người phụ nữ với chế độ bất bình đẳng giữa nam giới và nữ giới trong xã hội.

3.2. Nguồn gốc phong tục, nghi lễ dân gian

Sẽ là dễ dàng nếu chúng ta truy tìm nguồn gốc của thủ pháp trò chơi trong lễ hội ở phương Tây, vì một trong những nhận biết trước nhất, đó là lễ hội Carnival (hội giả trang - hiểu theo nghĩa hẹp). Tại đó, mọi người hóa trang thành những gì mình yêu thích và sống trong đó. Mọi cái gọi là sự phân cấp, bất bình đẳng, sự xa cách giữa người với người,... tạm thời bị triệt tiêu và lễ hội có chức năng như một sự khảo thị phần bản ngã nguyên sơ, hồn nhiên trong con người, làm mới những nhận thức của họ về thế giới xung quanh và về chính mình trong tương quan thân ái, chan hòa. Như vậy, thủ pháp trò chơi nói chung, trò giả giới tính nói riêng có cơ sở nguồn gốc gần gũi từ lễ hội này.

Ở Việt Nam, việc truy tìm có khó khăn hơn nhưng phần nhiều vẫn dựa trên phương diện lễ hội như nhận định của Lê Trung Vũ (1992): “*Lễ hội là một bộ bách khoa đồ sộ, là bảo tàng sống về đời sống tinh thần người Việt. Nó đã và sẽ có tác động mạnh mẽ và sâu sắc vào tâm linh, vào việc khuôn đúc tâm hồn và tính cách Việt Nam xưa nay và mai sau*”. Vì lẽ đó, lễ hội với các hình thức phong tục và nghi lễ không đơn thuần chỉ là những động tác giúp con người bình ổn về mặt tinh thần mà còn ẩn chứa những ước mơ, sự ngưỡng mộ và niềm tin, tín ngưỡng của con người.

Người nguyên thủy xưa có tín ngưỡng thờ vật tổ, trong nhiều nghi lễ cúng tế, việc hóa trang theo vật tổ cũng là cách tiến hành và biểu hiện

lòng biết ơn, sự ngưỡng mộ đối với tổ tiên của họ, cũng có thể nhằm giao tiếp, mong muốn sự chấp nhận của tổ tiên... Trên cơ sở đóng giả vật tổ, người xưa đã bị ấn tượng sâu sắc bởi sự hóa trang khi tham gia nghi lễ, và có sự linh ứng (ngẫu nhiên) nên lòng tin càng được củng cố hơn, cùng với thời gian nếp nghĩ, lòng tin ấy càng bám chặt, ăn sâu vào đời sống của con người. Có lẽ vì thế mà họ tưởng tượng và sáng tạo ra một trò chơi - trò chơi giả mạo, trong đó có trò “giả giới tính”.

Tiếp cận truyện thơ từ lý thuyết trò chơi, bước đầu chúng tôi nhận thấy “cuộc giả giới tính” kia thực chất là một “kịch bản” được chuyển thể từ tác phẩm vào trong trí tưởng tượng. Nói cách khác, chính tưởng tượng cũng tạo cho người đọc cảm giác như đang được tham gia vào một trò chơi thực sự. Trò chơi ấy mang đến cho người chơi một niềm vui đầy ý nghĩa. Người chơi đã khẳng định được mình, chứng tỏ cho mọi người thấy tôi là nữ giới và tôi hoàn toàn có thể làm được nhiều điều như nam giới. Đặc biệt, trò giả giới tính, trước hết, thể hiện ý thức khám phá niềm vui và những điều mới mẻ. Nó là sự vận động của cả thể xác lẫn tâm hồn, người chơi hướng đến cái tự do, rộng lớn phi thường, đối lập lại với những gì là bất động, tù đọng, tầm thường. Cuộc du hành khám phá của người chơi dù chưa đi đến đích của nó nhưng đã phát ra những tín hiệu đầu tiên cho sự đấu tranh mới. Trò chơi này mang theo bức thông điệp đậm chất nhân văn. Đó là sự phản ánh bằng hình thức nghệ thuật, thái độ phản ứng của người phụ nữ với chế độ bất bình đẳng giữa nam giới và nữ giới trong xã hội.

* * *

Trò chơi giả giới tính trong truyện “Út Lót - Hồ Liêu” như một lăng kính phản chiếu sinh động hình ảnh con người và thế giới xung quanh - xin tạm gọi “lăng kính trò chơi” và xét đến cùng là để kiến tạo “cái mới”. Bởi lẽ đó, trò chơi có ý nghĩa như những thực nghiệm kiến giải tâm hồn của con người - cụ thể là biểu hiện phản ứng và nhu cầu giải tỏa “ấn ức”.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Lê Huy Bắc, 2013. *Trò chơi ngôn ngữ trong tư duy hậu hiện đại*, <http://nguvan.hnue.edu.vn/Nghiencuu/Vanhocnuocngoai/tabid/105/newstab/128/Default.aspx>, ngày truy cập: 17/5/2015.
- [2] Gordon E. S., 2008. “Lý thuyết trò chơi”, *Tạp chí Văn học nước ngoài*, Nhã Thuyên dịch.
- [3] Cao Sơn Hải, 2006. *Văn hóa dân gian Mường - Một góc nhìn*, NXB Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
- [4] Minh Hiệu và Hoàng Anh Nhân, 1963. *Truyện thơ Mường*, NXB Văn học, Hà Nội.
- [5] Trần Ngọc Hiếu, 2012. *Tiếp cận bản chất trò chơi của văn học (Những gợi mở từ công trình Homo Ludens của Johan Huizinga)*, <https://hieutn1979.wordpress.com/2012/01/04/tiep-can-ban-chat-tro-choi-cua-van-hoc-nhung-goi-mo-tu-cong-trinh-homo-ludens-cua-johan-huizinga/>, ngày truy cập: 17/5/2015.
- [6] Trần Ngọc Hiếu, 2012. “Khúc ngoặt ngôn ngữ của lý thuyết trò chơi hậu hiện đại”, *Tạp chí Văn hóa nghệ thuật*, (332).
- [7] Đinh Gia Khánh chủ biên, 2003. *Văn học dân gian*, NXB Giáo dục, Hà Nội.
- [8] Nhiều tác giả, 2001. *Hợp tuyển công trình nghiên cứu*, NXB Giáo dục, Hà Nội
- [9] Lê Trường Phát, 1997. *Đặc điểm thi pháp Truyện thơ các dân tộc thiểu số*, Luận án PTS, Hà Nội.
- [10] Hoàng Phê, 2002. *Từ điển tiếng Việt*, NXB Đà Nẵng, Đà Nẵng.
- [11] Vũ Anh Tuấn, 2000. *Truyện thơ Tày - nguồn gốc, quá trình phát triển và thi pháp thể loại*, NXB Đại học Quốc gia Hà Nội, Hà Nội.
- [12] Lê Trung Vũ, 1992. *Lễ hội cổ truyền*. NXB Khoa học Xã hội, Hà Nội.